

KONSTRUKTSIOONIGRAMMATIKA*

Pille Penjam, Renate Pajusalu
Tartu Ülikool

Keele struktuuri on traditsioonilises strukturalistlikus paradigmas käsitletud eri allstruktuuride hulgana. Loomulikult on need allstruktuurid omavahel seotud, kuid siiski eraldi käsitletavad. Oleme harjunud süntaksiga, mis kirjeldab lause ehitust, kuid ei ütle eriti palju tähenduste kohta, ja semantikaga, mis kirjeldab sõnade tähendust, kuid ei ütle eriti palju selle kohta, kuidas neid sõnu lauseks liita. Igaüks, kes on puutunud kokku näiteks sõnasemantikaga, on aga kindlasti märganud, et vähemalt mõnede sõnade tähendust ei olegi võimalik kirjeldada ilma lausekontekstita. Vaatleme näiteks verbe *minema* ja *panema*: kui *minema* esineb lauses koos kohamäärusega (näiteks *poodi*, (1)), siis mõistame seda liikumise tähenduses, kui koos translatiivse seisundimäärusega (*rõõmsaks*, (2)), siis muutusverbina; kui *panema* esineb koos kohamäärusega (*lauale*, (3)), mõistame seda objekti asukohamuutust põhjustava tegevusena, kui aga koos *ma*-infinitiiviga (*kirjutama*, (4)), siis tähendab see tõenäoliselt mingi tegevuse põhjustamist. Verbi *panema* puhul aga näeme seda, et ka kahe nimetatud tähenduse kirjeldamise jaoks vajaksime veel lisainformatsiooni: on ilmne, et objektile on neis lausetes teatud piirangud: klassi ei saa *lauale* (5) ega raamatut *kirjutama* panna (6).

- (1) Poiss läks poodi.
- (2) Poiss läks rõõmsaks.
- (3) Õpetaja pani raamatu lauale.
- (4) Õpetaja pani klassi kirjutama.
- (5) *Õpetaja pani klassi lauale.
- (6) *Õpetaja pani raamatu kirjutama.

---

* Toetanud Eesti Teadusfond: Pille Penjam – grant 6510, Renate Pajusalu – grant 5813.

Niisiis vajame keelekirjeldust, milles oleks ühitatud leksikaalne semantika ja süntaks. Oma paradigmas on seda juba kaua aega teinud formaalloomiline lausesemantika¹, konstruktsioonigrammatika tegeleb sellega aga kognitiivsemast vaatenurgast.

Pisut ajaloost

Konstruktsioonigrammatika mõiste tänapäeva keeleteaduses hõlmab mitut üksteisest lahknevat uurimissuunda. Siinses käsitluses tutvustatakse vaid konstruktsioonigrammatika klassikalist suunda, mille oluliseimateks esindajateks võib pidada Charles Fillmore'i, Paul Kayd, George Lakoffi ja Adele Goldbergi², kuid iseseisvate konstruktsioonigrammatiliste teooriatena väärivad märkimist veel näiteks William Crofti loodud radikaalne konstruktsioonigrammatika (vt Croft 2001) ning kehastatud konstruktsioonigrammatika (ingl *embodied construction grammar*) (vt nt Bergen, Chang 2005; Chang *et al* 2002).

Konstruktsioonigrammatika aluseks tuleb pidada Charles Fillmore'i ning tema kolleegide ja õpilaste töid California Berkeley ülikoolis 1980ndate aastate algul (Östman, Fried 2004: 1), selle juured ulatuvad aga ajas veelgi kaugemale: Fillmore'i rajatud käändegrammatikani (1972). Käändegrammatika põhieesmärk on lauseliikmete semantiliste rollide ja neile vastavate grammatiliste rollide kirjeldamine. Semantiliste rollide mudeldamist võib pidada ka konstruktsioonigrammatika tuumaks (Fried, Östman 2004: 14).

Konstruktsioonigrammatika otsene eelkäija on käändegrammatika edasiarendusena sündinud freimisemantika, mille põhiseisukohad – keeleüksuste tähendused ei ole lõplikult kirjeldatavad jagamatute primitiivide abil, vaid on üldjuhul defineeritud kindla taustsituatsiooni või taustfreimi suhtes (Goldberg 1995: 25–27; Leino, J. 2003: 66–69); grammatikat saab vaadelda kui süntaktiliste, tekstuaalsete ning verbi-spetsiifiliste situatsioonirollide suhete võrgustikku (Fried, Östman 2004:

¹ Formaalset semantikat käsitleb käesoleva kogumiku järgmises artiklis Daniel Cohnitz. (toim.)

² Mõnes käsitluses ei vaadelda ka seda suunda kui tervikut, vaid lahutatakse Fillmore'i ja Kay tööd Lakoffi ja Goldbergi omadest (vt nt Croft, Cruse 2004: 266–278).

14–15) – on väga lähedased konstruktsioonigrammatika peamistele väidetele.

Seoseid ja paralleele saab leida konstruktsioonigrammatika ja teistegi lingvistiliste uurimissuundade vahel. 20. sajandi keskpaiga olulisima paradigma, generatiivse grammatikaga, ühendab konstruktsioonigrammatikat püüd teooria rangelt formaalse esituse suunas. Varasemat konstruktsioonigrammatikat seob generatiivse grammatikaga ka see, et lähtunud on ennekõike inglise keelest.

Konstruktsioonigrammatika formaalset poolt on arendanud ennekõike Paul Kay, lähendades oma töödes konstruktsioonigrammatikat põhjakesksele fraasistruktuurigrammatikale (ingl *head-driven phrase structure grammar*) (Östman, Fried 2004: 5). Tihedad seosed on ka konstruktsioonigrammatika ja kognitiivse paradigma vahel – konstruktsioonigrammatika põhilised koostisosad ning tuum arvatakse vastavat nimetaju põhistruktuuridele (vt nt Goldberg 1995: 39–43; Östman, Fried 2005). Paljud konstruktsioonigrammatika ja kognitiivse grammatika põhiseisukohadki on sarnased: mõlemad grammatikad on mittederiivatiivsed, ühetasandilised (st ei eristata pind- ja süvastruktuuri); nii konstruktsioonigrammatika kui ka kognitiivse grammatika esmased kirjeldusobjektid on konstruktsioonid, mitte reeglid; leksikoni ja grammatikat ei peeta eraldiseivateks komponentideks, vaid need moodustavad konstruktsioonide kontiinumi; konstruktsioone mõistetakse kui vormi ja tähenduse paare; tähelepanu pööratakse ainukordsete konstruktsioonide selgitamisele ning regulaarseid mudeleid käsitletakse erandjuhtumitena (mitte vastupidi) jne (Langacker 2005: 158). Konstruktsioonigrammatika kognitiivset poolt on oma töödes rõhutanud eelkõige Lakoff (1987) ja Goldberg (1995; 2005).

Konstruktsioonigrammatika olemus ja põhiväited

Konstruktsioonigrammatika põhitermini – konstruktsiooni – defineerib Goldberg (1995: 4) järgmiselt: C on konstruktsioon siis ja ainult siis, kui ta on vormi ja tähenduse selline kooseksisteerimine, milles kas vormi või tähenduse mingid komponendid ei ole ennustatavad selle osade kaudu, ehk lihtsamalt öeldes, konstruktsioonist võime rääkida siis, kui keeleline tervik ei ole selle osade summa. (Mõnevõrra teistsuguses sõnastuses on konstruktsiooni definitsiooni või kirjelduse esitanud ka nt Fillmore *et al* 1988: 501; Kay, Fillmore 1997: 2; Croft, Cruse 2004: 247

jt.) Näiteks vaatleme eesti keele elatiivset keeldkonstruktsiooni, mis formaalselt on esitatav kujul (7) ja mis realiseerub erinevate lausetena, millest kaks on esitatud näidetes (8) ja (9). Eitav-keelav tähendus nendes lausetes ei tulene ühestki konstruktsiooni komponendist eraldi, vaid ainult tervikust, seega võime öelda, et terviktähendus ei ole siin komponentide lihtne summa (täpsemalt selle konstruktsiooni kohta vt Pajusalu 2006).

(7) < mis NP NPelatiiv V >

(8) Mis sa sest loed?

'Seda pole mõtet lugeda'

(9) Mis ma tast kiusan?

'Mul pole mõtet teda kiusata'

Seega vaadeldakse konstruktsioonigrammatikas vormi ja funktsiooni teineteisest lahutamatuena (Fried, Östman 2004: 12); grammatilise konstruktsiooni kirjeldusse kuulub ühtaegu informatsioon konstruktsiooni morfosüntaktiliste omaduste, tema prosoodilise ja foneetilise kjuu, tähenduse ja funktsiooni kohta (Fried, Östman 2004: 19–23). Eeldatakse, et keele leksikoni ja grammatika vahel puudub terav piir, konstruktsioonidena vaadeldakse ka leksikaalseid keeleüksusi, üksiksõnu (Fried, Östman 2004: 12; Goldberg 1995: 7; Fillmore 1989: 34). Mõnikord osutub konstruktsiooni puhul oluliseks ka dialoogiline kontekst, nagu näiteks rootsi keele X-ja-X konstruktsioon, mida käesolevas kogumikus käsitleb Leelo Keevallik artiklis „Keelekontakt ja pragmaatika”

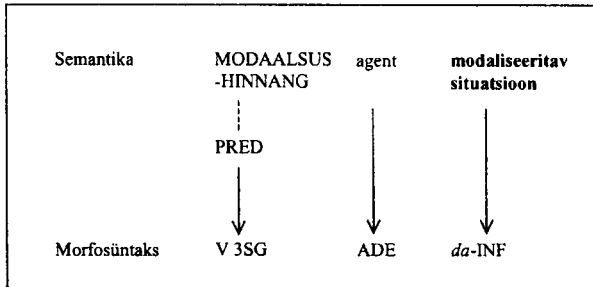
Konstruktsioone esitatakse sageli kastdiagrammide abil (Fried, Östman 2004: 13). Näiteks vaatleme eesti keele netsessiivkonstruktsiooni. Netsessiivkonstruktsioon on tegevuse vajalikkust/paratamatust väljendav konstruktsioon, kus süntaktilisel tasandil vormistab agendi adessiivadverbiaal, modaliseeritav situatsioon esitub *da*-infinitiivitarindi kujulisena ning modaalsushinnangut väljendab ainsuse kolmandas pöördes tegusõna (konstruktsiooniga võivad lõimuda näiteks niisugused verbid nagu *tulema*, *vaja olema*, *tarvis olema*, *pruukima*, *tarvitsema* jt). Netsessiivkonstruktsiooni illustreerivad näiteks järgmised laused:

(10) Meil tuleb minna.

(11) Lastel on vaja õppida.

Eesti keele netsessiivkonstruktsiooni võiks kujutada joonisel 1 esitatud kastdiagrammi abil.

Konstruktsioonigrammatika on ühetasandiline, selles on loobitud pindstruktuuri ja süvastruktuuri vastandamisest (Fried, Östman 2004: 25). Kognitiivset suunda esindavates konstruktsioonigrammatika käsitlustes on kehtiva hüpoteesina lähtunud ka sünonüümia vältimise printsiibist: vormierinevus tingib tähenduserinevuse (Goldberg 1995: 3, 67); sellest lähtuvalt ei saaks pidada sama süvastruktuuriga keeleüksusi tegelikult sünonüümseks (Goldberg 1995: 107).

Joonis 1. Netsessiivkonstruktsioon³

Konstruktsioonigrammatika põhiseisukohti on, et keele kesksete ja perifeersetete, regulaarsete ja irregulaarsete elementide vahele pole võimalik tõmmata teravat piiri. Produktiivsete reeglite ja idioomide suhet tuleb käsitleda kui kallet suhteliselt produktiivselt suhteliselt kivinenu suunas. Seetõttu pole põhjust jaotada konstruktsioone nende produktiivsusastme alusel kvalitatiivselt erinevatesse kategooriatesse. (Fried, Östman 2004: 16) Uuriija ülesanne on kirjeldada ühtaegu kõiki keele elemente, nii tsentraalseid kui ka perifeersemaid (Goldberg 1995: 6; Kay 1995: 173–174; Fried, Östman 2004: 16; jm). Konstruktsioonigrammatika üks olulisi eesmärke ongi olnud demonstreerida, et idiomaatilised üksused moodustavad väga suure osa inimkeelest ning nende põhi-olemus on sama mis regulaarsetel keeleüksustel, seega peaks idiomaatiliste keeleüksuste kirjeldamine andma meile üldistuste kaudu uut teavet ka keeles sagedaste, produktiivsete konstruktsioonide kohta

³ Joonisel kasutatud lühendid: PRED – predikaat, V – verb, 3SG – ainsuse 3. pööre, ADE – adessiivadverbiaal, da-INF – da-infinitiiv. Paksu kirjaga on esile tõstetud konstruktsioonis esiplaanile kerkivad, nn eendatud argumentrollid.

(Fillmore *et al* 1988: 534; Kay, Fillmore 1997: 34–35). Püütakse leida võimalused kirjeldada grammatikas kõik mõeldavad üldistused, mis on kättesaadavad emakeelsele kõneleajale (Kay 1995: 175–176).

Konstruksioonigrammatika olulisi probleeme on teooria universaalsus – kuna enamik käsitlusi on lähtunud eelkõige inglise keelest, on peetud küsitavaks teooria rakendatavust teistele keeltele. On selge, et konstruksioonid ei ole eri keeltes identsed, probleemiks on ka konstruksioonides kasutatavate grammatiliste kategooriate rakendatavus eri keelte kirjeldamisel⁴ (Fried, Östman 2004: 76–77) Siiski on viimastel aastatel demonstreeritud konstruksioonigrammatilise lähenemise võimalikkust ka teiste keelte puhul (nt Fujii 2004; Fried 2004; Lambrecht 2004; Ackerman 1996; Leino, J. 2003), ka eesti keele paljude aspektide kirjeldamiseks sobib konstruksioonikeskne lähenemine hästi.

Argumentstruktuurikonstruksioonid

Järgnev käsitlus toetub põhiosas Adele E. Goldbergi monograafiale „Constructions: A Construction Grammar Approach to Argument Structure” (1995) ning annab ülevaate seni mõjukaimast verbi argumentstruktuuride konstruksioonigrammatilisest kirjeldusest. Argumentstruktuurikonstruksioonid on konstruksioonide eriliik, mis sisaldab keele lauselise väljenduse põhivahendeid (Goldberg 1995: 3). Goldbergi monograafia põhiväite võiks sõnastada järgmiselt: keele põhilause-tüüpide konstruksioonid on iseseisvad vormi ja tähenduse vastavused, mille tähenduspool ei ole taandatav lauses esinevate sõnade tähendustele. Konkreetse lause lõplik tõlgendus moodustub lauses esinevate sõnade tähenduste ja lausekonstruksiooni tähenduse kombinatsioonina (Goldberg 1995: 9–10).

Vaatleme näiteks eesti keele muutuse põhjustamise konstruksiooni, mille üks variant on formaalsena esitatud näites (12). Selles esinevad järgmised osad: PÕHJUSTAJA, kes teeb verbiga tähistatud tegevust, mille tagajärjel MUUTUJA jõuab TULEMSEISUNDIsse (muutuskonstruksiooni kohta vt täpsemalt Pajusalu, Trigel (trükis)).

---

⁴ Grammatiliste konstruksioonide konstruksioonispetsiifilisust on radikaalse konstruksioonigrammatika raames põhjalikumalt käsitlenud William Croft (vt nt Croft 2001).

(12)

[[NP_{nom}] [V_{muutusverb}] [NP_{obj}] [NP<sub>trans/ AdvP/ NP_{lok}]]
 [[PÕHJUSTAJA] [VERB] [MUUTUJA] [MUUTUSE TULEMSEISUND]].</sub>

Sepp tagus raua punaseks/sirgu/hõõgvele.

See tegi olukorra halvemaks.

Selles konstruktsioonis võivad aga verbidena esineda, ja eesti kirjakeele korpuse andmetel esinevadki päris tihti, mentaalset tegevust tähistavad verbid, millel ilma selle konstruktsioonita muutust põhjustav tähendus puudub täiesti või on semantilises struktuuris tagaplaanil. Lauseid (13) ja (14) mõistame aga just mentaalsete muutustena, nii et algselt mittekoerad ja mitte-metsapuud muutuvad kujutletavas maailmas kivinenud koerteks ja metsapuudeks. Selline muutust väljendav tähendus on nende verbide puhul võimalik ainult tänu konstruktsiooni terviktähendusele.

(13)

Nendes oli peidus turtsatus, millega nad võisid iga hetk paigalt söösta, et mind taga ajada, ja kuigi **ma mõtlesin nad kivinenud koerteks**, nii nagu ma kunagi mõtlesin muinasjutud ümber – jah, just kivinenud koerteks –, jäi minusse siiski ebamäärane rahutus. (TÜKK: ILU1980\stkt0056)

(14)

Ta kobas, **arvas naabermaju metsapuudeks**, kuidagi põles ka see, mis pehastunud. (TÜKK: ILU1980\stkt0128)

Üks Goldbergi konstruktsioonigrammatika kõige atraktiivsemad oma-
 dusi on teooria suutlikkus selgitada mõistlikul viisil ning süsteemi ra-
 mest väljumata ka innovaatilist keelekasutust. Üksnes leksikaalsemanti-
 listest reeglitest lähtudes oleks verbi iga ainukordse kasutuse korral
 tavapärasest erinevas süntaktilises struktuuris tarvis postuleerida verbile
 uus tähendus. Klassikaliseks saanud näitelause *He sneezed the napkin
 off the table* 'Ta aevastas salvrätiku laualt maha' tõlgendamiseks
 vajaksime verbi *sneeze* tähendust 'aevastamise abil objekti asukohta
 muutma', mis ilmselt ei oleks mõistlik. Konstruktsioonilise lähenemise
 korral saame aga verbi lõpliku tõlgenduse konkreetsetes kontekstis, ühen-
 dades vastava konstruktsiooni tähenduse (X CAUSES Y TO MOVE Z)
 ja verbi tähenduse. (Goldberg 1995: 9–10) Konstruktsioon lisab ühe-
 valentsele verbile selles konkreetsetes realisatsioonis veel kaks argumenti
 ning liidab verbi semantikale põhjustatud liikumise tähenduse. Ana-
 loogiliselt saavad eesti keeles mentaalset tegevust väljendavad verbid
 muutumise põhjustamise konstruktsioonis kasutatuna translatiivse

lisaargumendi ning lause terviktähendus kujuneb verbi- ja konstruktsioonitähenduse koostoimel, nt lauses (15) nii, et mõtlemine osutub tänu translatiivsele argumendile tulemuslikuks tegevuseks.

(15) ta mõtles kivi koeraks

Konstruktsioonide pärilusseosed: konstruktsiooniline polüseemia

Konstruktsioonigrammatikale on üldiselt omane, et konstruktsioonid on grammatikas organiseeritud hierarhiliselt, olles omavahel pärilusseostes (Croft, Cruse 2004: 265). Goldbergi järgi eksisteerib argumentstruktuurikonstruktsioonide vahel neli põhilist pärilusseoste tüüpi: polüseemiaseos, metafoorse laienduse seos, allosa seos ja pretsedendiseos (Goldberg 1995: 75). Neist olulisemaid Goldbergi teoorias on polüseemiaseos.

Konstruktsioonid ei ole tüüpiliselt seotud vaid ühe rangelt fikseeritud abstraktse tähendusega, vaid neil on terve rühm omavahel tihedalt seotud tähendusi. Kuna konstruktsioonigrammatikas eeldatakse, et leksikoni ja grammatika vahel puudub terav piir ning leksikoniüksuste polüseemia on universaalne keelenähtus, võib ka konstruktsioonide polüseemiat pidada ootuspäraseks. (Goldberg 1995: 31)

Konstruktsioonilise polüseemia näitena esitab Goldberg inglise keele ditransitiivse konstruktsiooni tähenduste võrgustiku. Tüüpiliselt väljendatakse ditransitiivse konstruktsiooniga situatsiooni, kus agent edastab patsiendile mingit liiki objekti. Konstruktsiooni põhitähendus on objekti tegelik edukas üleandmine, nt *John gave Mary an apple* 'John andis Maryle õuna'. Võimalikud on siiski ka mõned muud, põhitähendusest veidi erinevad interpretatsioonid: 1) loomis- ja omandamisverbide puhul tegeliku üleandmise fakti ei eeldata, järeldeb üksnes kavatsus objekt üle anda (nt *John baked Mary a cake* 'John küpsetas Maryle koogi'); 2) lubadusverbide puhul on täidetud vaid n-ö rahulolutingimused ülekannde toimumiseks (nt *John promised Mary a car* 'John lubas Maryle auto'); 3) keeldumisverbide korral eitatakse ülekannde toimumist (nt *John refused Mary a raise in salary* 'John keeldus Mary palka tõstmast (palgatõusust)' jne. Niisiis on tegemist tüüpilise polüseemiajuhtumiga: sama vormi kasutatakse erinevate, kuid omavahel tihedalt seotud tähenduste edasiandmiseks. (Goldberg 1995: 32–33)

Polüseemsete tähenduste hulgas on alati üks keskne ehk baastähendus, ditransitiivse konstruktsiooni puhul on selleks põhitähenduseks objekti eduka üleandmise sündmus. Põhitähenduse määramisel võetakse arvesse järgmisi kriteeriume: 1) tähendus on võimalikult konkreetne, 2) baseerub enamik tähenduse metafoorsetest laiendustest, 3) ülejäänud tähendusklassid on kõige ökonoomsemalt esitatavad baastähenduse laiendustena. (Goldberg 1995: 33–34)

Ehkki konstruktsiooni erinevad tähendused on baastähendusega tihedalt seotud, pole nad üldiselt (nagu ka leksikaalse polüseemia puhul) ennustatavad, vaid on konstruktsiooniga konventsionaalsel viisil seotud. Niisiis tuleb konstruktsioonide eri tähendused esitada loendina (nagu ka konstruktsioonid ise). (Goldberg 1995: 34)

Nii eri verbiklassid kui ka eri konstruktsioonid võivad olla erineva produktiivsusega. Näiteks on inglise *way*-konstruktsioon (*Frank found his way to New York* 'Frank saabus New Yorki') peaaegu täielikult produktiivne, see tähendab, et ta realiseerub kõikide sobivate ümbruste puhul; resultatiivkonstruktsioon (nt *John shot him dead* 'John laskis ta surnuks') aga võrdlemisi ebaproduktiivne, st ka kõik semantiliselt sobivad verbid ei lõimu selle konstruktsiooniga. (Goldberg 1995: 136–137)

Konstruktsioonigrammatika ja grammatisatsiooniteooria⁵

Enamik konstruktsioonigrammatilisi töid kirjeldavad keelt sünkroonilisest aspektist, puudutades keele ajaloolist arengut vaid põgusalt (nt Goldberg 1995: 132; vt siiski nt Leino, J. 2003: 63–118). Ometi ei näi pealiskaudsel vaatlusel ilmsiks tulevat ühtki asjaolu, mis seaks konstruktsioonigrammatilise keelekirjelduse vastuollu üldaktsepteeritud arusaamadega keelte ajaloolise arenemise seaduspärade kohta. Michael Israel (1996) on analüüsinud inglise *way*-konstruktsiooni arengut ning tema käsitlus toetab kõigiti seisukohta, et konstruktsioon kujuneb kooskõlas grammatisatsiooniprotsessi seni kirjeldatud toimumispõhimõtetega: muutused sünnivad pika aja jooksul, konstruktsiooni mõisteline sisu on järk-järgult laienenud, esialgne konkreetne sisu asendunud abstraktsemaga, konstruktsiooni vorm on üha enam kivilinenud, kasutussagedus suurenenud. Niisugust protsessi, kus grammatisatsioonile iseloomulikud muutused hõlmavad terveid abstraktseid

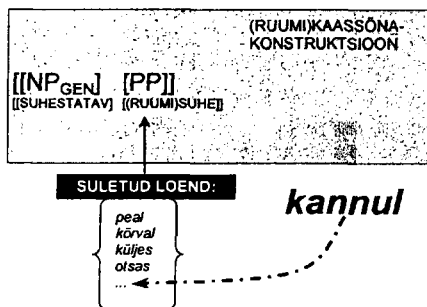
⁵ Grammatisatsiooniteooriast saab lugeda ka Helle Metslangi artiklist käesolevas kogumikus (toim. märkus).

konstruktsioone, on nimetatud ka konstruktsiooniliseks grammatiseerimiseks (Kemmer 2005).

Konstruktsioonigrammatikat ja grammatiseerimisteooriat saab seostada teistsugusestki aspektist, kirjeldades leksikoniüksuse grammatiseerumist kui selle üksuse siirdumist sellisesse (väheproduktiivsesse) grammatilisse konstruktsiooni, milles see varem ei esinenud.

Leksikoniüksused grammatiseeruvad algul üksnes kindlas, semantiliselt ja grammatiliselt kitsalt piiritletud ümbruses, mistõttu on väidetud, et õieti tuleks rääkida mitte niivõrd üksiksõnade ja -vormide, kuivõrd tarindite grammatiseerumisest⁶ (Bybee *et al* 1994: 11; Hopper, Traugott 1993: 4), tarindiga seotud sõnavormi grammatiseerimine on üksnes tarindi grammatiseerumise kaasnähe (Lehmann 2002: 7). Uue tarindi loomise aluseks on selle sarnasus varasemate tarinditega (Itkonen 2002: 418). Nii eeldab näiteks uue kaassõnatarindi teke inimeadvuses vastava mudeli olemasolu senises süsteemis. Seega oleks tõenäoliselt paljudel grammatiseerumisuhtudel võimalik toimuvat kirjeldada mitte tarindi grammatiseerumisena, vaid uue leksikoniüksuse konventsionaliseerumisena keeles juba eelnevalt olemas olnud grammatilises konstruktsioonis, milles see konkreetne üksus varem ei esinenud.

Näiteks võiks uue kaassõna teket kirjeldada kui leksikoniüksuse konventsionaliseerumist konstruktsioonis $[[NP_{GEN}][PP]]$ (joonis 2). Kaassõnakonstruktsioon on ebaproduktiivne, st PP positsiooni ei saa valida suvalist eestikeelset (kohakäändelist nimi)sõna.

Joonis 2. Kaassõna *kannul* grammatiseerumine konstruktsioonigrammatilisest vaatenurgast.

⁶ Tarindiks nimetame siin süntaktilist konstruktsiooni kõige laiemas tähenduses, pidamata silmas konstruktsioonigrammatikute rangeid definitsioone.

Ilmselt on ka modaalse *tulema*-tarindi (vt näide 10) teket võimalik analüüsida kui uue leksikoniüksuse, *tulema*-verbi lõimumist eaproduktiivse netsessiivkonstruktsiooniga [[V SG3] [ADE] [da-INF]] (*tulema*-verbi modaalkonstruktsiooni grammatiseerumise kohta vt lähemalt Penjam 2006).

Konstruktsioonid ja keele omandamine

Viimastel aegadel on konstruktsioonigrammatika kaalu juurde saanud ka seetõttu, et mitmed keele omandamist käsitlevad uurimused on näidanud, et lapsed omandavad emakeelt suures osas konstruktsioonide kaudu. Hea ülevaate selles valdkonnas tehtud uurimustest ja katsetest annab oma raamatus Ewa Dąbrowska (2004: 161 jj). Ilmselt kõige tuntumad on selles valdkonnas Tomasello ja tema kolleegide uurimused (nt Tomasello 2003), mis näitavad, et väikelapse kõnes on väga vähe päris uusi lauseid, vaid pigem korduvad kogu aeg samad lausemallid, milles varieeritakse tüüpiliselt ühte sõna. Eriti selgelt on näha verbide omandamine konstruktsiooni keskmene, näiteks kaheaastased lapsed kasutasid katsetes olematute verbidega sama verbi uuesti ainult samas konstruktsioonis, milles nad seda verbi kuulnud olid; alles hilisemal arengujärgul suudab laps verbi kohandada ka teistele kontekstidele (Tomasello 2000). Ka eesti lapsekeele uurimustes on andmeid selle kohta, kuidas mitmetähenduslik sõna omandatakse kõigepealt ühes tähenduses ja ühes konstruktsioonis, näiteks verb *saama* esineb alguses eelkõige eitavana kujul *ei saa* ja tähendab ebaõnnestumist (Pajusalu jt 2004: 122).

Kokkuvõte

Konstruktsioonigrammatika süünd on olnud suurel määral ajendatud probleemidest, mis tekivad süntaksi ja semantika uurimisel keele eri allstruktuuridena, seetõttu kirjeldatakse konstruktsioonigrammatikas keelt kui tervikut. Konstruktsioonigrammatika otsesteks eelkäijateks võib pidada Charles Fillmore'i loodud käände-grammatikat ja freimisemantikat, kuid sellel on ühisjooni ka teiste keeleteaduse suundadega, nagu generatiivne grammatika, kognitiivne grammatika jt.

Konstruksiooniks peetakse konstruksioonigrammatikas iga keelelist üksust, mis ei ole täielikult ennustatav selle koostisosade kaudu. Konstruksioonigrammatikas on loobutud selge piiri tõmbamisest keele leksikoni ja grammatika vahele keelekirjelduses, samuti keele pind- ja süvastruktuuri eristamisest. Ühesugusel viisil käsitletakse nii keele keskseid kui ka perifeerseid, nii regulaarseid kui ka irregulaarseid elemente, eeldades et idiomaatiliste keeleelementide kirjeldus annab uurijale teavet ka keeles prototüüpsete, sagedaste konstruksioonide kohta.

Keele põhilause tüüpide konstruksioone ehk argumentstruktuuri-konstruksioone on konstruksioonigrammatika paradigmas seni kõige põhjalikumalt käsitlenud Adele Goldberg, kes on näidanud, et argumentstruktuurikonstruksioone saab kirjeldada iseseisvate vormi ja tähenduse vastavustena, mille tähendus ei ole taandatav lauses kasutatud sõnade tähendustele. Argumentstruktuurikonstruksioonid võivad olla erinevates pärilusseostes, millest olulisim Goldbergi teoorias on polüseemia-seos.

Konstruksioonigrammatikat ja grammatisatsiooniteooriat ühendada püüdvad uurimused on näidanud, et konstruksioonid muutuvad ajas vastavalt grammatisatsiooniprotsessi üldtuntud põhimõtetega. Samas on leksikoniüksuse grammatiseerumist võimalik vaadelda muutusena, mille tulemusel hakkab see leksikoniüksus lõimuma ebaproduktiivse konstruksiooniga, milles ta varem ei esinenud.

Konstruksioonigrammatika põhiväidete paikapidavust kinnitavad ka uuemad keele omandamist käsitlevad uurimused, millest selgub, et lapsed õpivad oma emakeelt suuresti just konstruksioonide vahendusel.

Kirjandus

- Ackerman, Farrell 1996. A Predicate Construction: Inversion in Polish. – Essays in Semantics and Pragmatics. In honor of Charles J. Fillmore. Toim. M. Shibatani, S. A. Thompson. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 1–24.
- Bergen, Benjamin K., Nancy Chang 2005. Embodied Construction Grammar in Simulation-Based Language Understanding. – Construction Grammars: Cognitive Grounding and Theoretical Extensions. Toim. J.-O. Östman, M. Fried. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 147–190.

- Bybee *et al* = Joan Bybee, Revere Perkins, William Pagliuca 1994. *The Evolution of Grammar: Tense, Aspect, and Modality in the Languages of the World*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Chang *et al* = Nancy Chang, Jerome Feldman, Robert Porzel, Keith Sanders 2002. *Scaling Cognitive Linguistics: Formalisms for Language Understanding*. <http://www.icsi.berkeley.edu/NTL/papers/scaling.pdf>
- Croft, William 2001. *Radical Construction Grammar: Syntactic Theory in Typological Perspective*. New York / Oxford: Oxford University Press.
- Croft, William, D. Alan Cruse 2004. *Cognitive Linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dąbrowska, Ewa 2004. *Language, Mind and Brain: Some Psychological and Neurological Constraints on Theories of Grammar*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Fillmore *et al* = Charles J. Fillmore, Paul Kay, Mary Catherine O'Connor 1988. *Regularity and Idiomacity in Grammatical Constructions: The Case of Let alone*. – *Language* vol. 64, no. 3, 501–538.
- Fillmore, Charles J. 1972. *The Case for Case*. – *Universals in Linguistic Theory*. Toim. E. Bach, R. T. Harms. London / New York / Sydney / Toronto: Holt, Rinehart and Winston, 1–88.
- Fillmore, Charles J. 1989. *Grammatical Construction Theory and the Familiar Dichotomies*. – *Language Processing in Social Context*. Toim. R. Dietrich, C. F. Graumann. North-Holland: Elsevier Science Publishers, 17–38.
- Fried, Mirjam 2004. *Predicate Semantics and Event Construal in Czech Case Marking*. – *Construction Grammar in a Cross-Language Perspective*. Toim. M. Fried, J.-O. Östman. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 87–119.
- Fried, Mirjam, Jan-Ola Östman 2004. *Construction Grammar: A Thumbnail Sketch*. – *Construction Grammar in a Cross-Language Perspective*. Toim. M. Fried, J.-O. Östman. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 11–86.
- Fujii, Seiko 2004. *Lexically (Un)filled Schemes and Construction Types: The Case of Japanese Modal Conditional Constructions*. – *Construction Grammar in a Cross-Language Perspective*. Toim. M. Fried, J.-O. Östman. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 121–155.
- Goldberg, Adele E. 1995. *Constructions: a Construction Grammar Approach to Argument Structure*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Goldberg, Adele E. 2005. *Argument Realization: The Role of Constructions, Lexical Semantics and Discourse Factors*. – *Construction Grammars: Cognitive Grounding and Theoretical Extensions*. Toim. J.-O. Östman, M. Fried. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 17–43.
- Hopper, Paul J., Elizabeth Closs Traugott 1993. *Grammaticalization*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Israel, Michael 1996. *The Way Constructions Grow. – Conceptual Structure, Discourse and Language*. Stanford: CSLI Publications, 217–230.
- Itkonen, Esa 2002. *Grammaticalization as an Analogue of Hypothetico-Deductive Thinking. – New Reflections on Grammaticalization*. Toim. I. Wischer, G. Diewald. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 413–422.
- Kay, Paul 1995. *Construction Grammar. – Handbook of Pragmatics. Manual*. Toim. J. Verschueren, J.-O. Östman, J. Blommaert. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 171–177.
- Kay, Paul, Charles J. Fillmore 1997 *Grammatical Constructions and Linguistic Generalizations: the What's X doing Y? Construction*. May 26, 1997. <http://www.icsi.berkeley.edu/~kay/bcg/wxdy.ps>
- Kemmer, Suzanne 2005. *The Usage-Based Model and Corpus Linguistics*. Ettekanne Tartu Ülikooli keeleteaduse ja -tehnoloogia doktorikooli seminaril 29.11.2005.
- Lakoff, George 1987. *Women, Fire and Dangerous Things: What Categories Reveal about the Mind*. Chicago: Chicago University Press.
- Lambrecht, Knud 2004. *On the Interaction of Information Structure and Formal Structure in Constructions: The Case of French Right-Detached comme-N. – Construction Grammar in a Cross-Language Perspective*. Toim. M. Fried, J.-O. Östman. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 157–199.
- Langacker, Robert W. 2005. *Integration, Grammaticization, and Constructional Meaning. – Grammatical Constructions: Back to the Roots*. Toim. M. Fried, H. C. Boas. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 157–190.
- Lehmann, Christian 2002. *New Reflections on Grammaticalization and Lexicalization. – New Reflections on Grammaticalization*. Toim. I. Wischer, G. Diewald. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 1–18.
- Leino, Jaakko 2003. *Antaa sen muuttua. Suomen kielen permissiivirakenne ja sen kehitys. (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 900.)* Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Pajusalu, Renate 2006. *Mis sa tast kiusad: elatiivne komponent mis-konstruksioonides. – Lause argumentstruktuur*. Toim. Pille Penjam. (Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli preprintid 2.) Tartu: Tartu Ülikool, 62–70.
- Pajusalu, Renate, Ilona Tragel (trükis). *Lexeme and Construction as a Unit of Categorization: the Case of Change Predicates in Estonian. – Mental States: Language and Cognitive Structure*. Toim. A. C. Schalley, D. Khlentzos. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Pajusalu jt = Renate Pajusalu, Ilona Tragel, Ann Veismann, Maigi Vija 2004. *Tuumsõnade semantikat ja pragmaatikat. (Tartu Ülikooli üldkeeleteaduse õppetooli toimetised 5.)* Tartu: Tartu Ülikool.

- Penjam, Pille 2006. *tulema*-verbi modaalse funktsiooni kujunemine eesti kirjakeeles. – Lause argumentstruktuur. Toim. P. Penjam. (Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli preprintid 2.) Tartu: Tartu Ülikool, 71–98.
- Tomasello, Michael 2000. Do Young Children Have Adult Syntactic Competence? – *Cognition* 74, 209–253.
- Tomasello, Michael 2003. *Constructing a Language: A Usage-based Theory of Language Acquisition*. Cambridge: Harvard University Press.
- TÜKK = Tartu ülikooli kirjakeele korpus.
- Östman, Jan-Ola, Mirjam Fried 2004. *Historical and Intellectual Background of Construction Grammar*. – *Construction Grammar in a Cross-Language Perspective*. Toim. M. Fried, J.-O. Östman. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 1–10.
- Östman, Jan-Ola, Mirjam Fried 2005. *The Cognitive Grounding of Construction Grammar*. – *Construction Grammars: Cognitive Grounding and Theoretical Extensions*. Toim. J.-O. Östman, M. Fried. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 1–13.